

Rumeli

RUMELİ İSLÂM ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

مجلة روم ارنى للبحوث الإسلامفة | Rumeli Journal of Islamic Studies

ISSN : 2564 - 7903 - Yıl / Year : Sonbahar / Autumn 2019 - Sayı / Issue : 4

RUMELİ

İslâm Araştırmaları Dergisi

مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية / Journal of Islamic Studies

Yıl / Year: 2 – Sonbahar / Autumn 2019 - Sayı / Issue: 4

ISSN: 2564-7903

Dergimizin Tarandığı Veritabanı ve İndeksler:

İBN RÜŞD DÜŞÜNCESİNDE FELSEFE VE TOPLUM

Ahmet Çapku*

Geliş Tarihi : 17 Mayıs 2019
Kabul Tarihi : 18 Ekim 2019

Öz:

Endülüs'ün büyük filozofu İbn Rüşd (ö. 1198), Aristoteles'in yorumcusu (şârih) olarak bilinir. Akli ve nakli ilimleri bir bütün olarak tevârüs eden filozof, Endülüs'ün felsefi birikiminin zirvesini teşkil eder. Yaşadığı dönemde Murabıt ve Muvahhid idarelerinin ortaya koyduğu sosyal çalkantılara, kuzeydeki Hristiyan devletler ile Müslüman yönetimi altındaki Endülüs toprakları arasındaki pek çok siyasi probleme tanıklık etmiştir. Eflatun'un 'Devlet'ine şerh yazan filozof, din-felsefe ilişkisine dair düşüncesinde felsefileşmiş bir bilgi ve erdem toplumu ideali ortaya koymuştur. Onun bu anlamlı düşüncesi bugün de önemini korumaktadır. Bu çalışmada Endülüs filozofu İbn Rüşd'ün içinde bulunduğu muhit ile düşüncesinin oluşumu arasındaki irtibatlar kurulmaya çalışılmıştır. Bir filozofun içinde bulunduğu reel yapı ile düşüncesinde inşa ettiği ideal yapı arasındaki duruma dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İbn Rüşd, Endülüs, Felsefe, Toplum, Siyaset.

PHILOSOPHY AND SOCIETY IN THE THOUGHT OF AVERROES

Abstract:

Andalusia's great philosopher Averroes (d. 1198) is known as the commentator of Aristoteles. Averroes, studied intellectual and religious sciences as a whole, represents the summit of philosophical thought in Andalusia. He witnessed social disorders between the rules of Marabout and Almohad, and several political problems among Christian States in North and Muslim Spain. He wrote a commentary on Platon's *Republic* and presented an ideal of community based on knowledge and virtue in his thought. His meaningful idea is still important. In this study, we seek to connect the formation of Averroes's thought with his circle. So, we draw attention to the real structure and ideal structure which is constructed in his thought.

Keywords: Averroes, Andalusia, Philosophy, Society, Politics.

Giriş

Bir toplumun yükseliş ve çöküşü ile ilim ve sanatın o toplumdaki yeri arasında ilişki vardır. İlim nasıl ki, bulunduğu yere aydınlık ve değer katan bir unsur ise ilim adamları da akıl ve erdem konusunda topluma öncülük eden kişilerdir. İnsan, içinde yaşadığı muhitten etkilenen ve orayı etkileyen bir varlıktır. Benzer durum, kişinin düşüncesinin oluşumu için de geçerlidir. Aile ve toplum yapısı bir düşünürün düşüncesinin oluşumuna etki eden unsur olmakla birlikte, önemli mevkilerde vazifeye gelmiş düşünürün toplumun düşünce ve yönetim açısından gidişatına etkisinden de söz edilebilir. Aşağıdaki çalışmada ele aldığımız İbn Rüşd'ün hayatının geçtiği Kurtuba şehri, Endülüs'ün siyasal ve toplumsal yapısı bu açıdan incelenmeye değerdir.

Endülüs'ün büyük düşünürü İbn Rüşd, doğuda ve batıda adından söz ettiren, düşünceleri ile 1230'lardan itibaren batı dünyasında tartışmalara konu olan, Aristoteles'i bir bütün olarak inceleyip 'büyük şârih' ünvanı verilen önemli bir filozoftur. Bir filozofun yetişmesinde içinde bulunduğu aile ortamı ve çevresi, üstlendiği görevler, düşüncesine konu edindiği felsefi meseleler önem arzeder. Çünkü düşünen bir zeka, varlık problemi açısından öncelikle kendini,

* Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, acapku@yahoo.com, Orcid Id: 0000 0002 7561 7262.

İntihal: Bu makale "iThenticate" intihal tarama programında taranmış ve intihal içermediği tespit edilmiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

Atf / Citation: Çapku, Ahmet. "İbn Rüşd Düşüncesinde Felsefe ve Toplum". Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi / 4 (Ekim 2019): 21-34.

nereden gelip nereye gittiğini sorgular. Neyi bilebilirim ve nasıl erdemli olabilirim sorusu, varlık problemi ile birlikte felsefî açıdan bir bütünü oluşturur. İbn Rüşd'ün felsefesinde varlık, bilgi ve değer konusu muhtelif akademik çalışmaların konusu olmuştur. Biz burada, filozofun yetiştiği ortamı anlamayı ve erdemli toplum oluşması adına onun düşüncelerini ele almak istiyoruz. Zira bir filozofu, içinde bulunduğu toplumdaki tecrit ederek anlamaya çalışmak onun düşüncesine dair gerçek bilgiye ulaşmada bizi yanıltabilir.

İbn Rüşd köklü, itibarlı ve kültürlü bir ailenin ferdi olarak yetişmiştir. Şu kadar var ki, onu büyük üne kavuşturan asıl unsur, filozofun aklî ve dini ilimlere ileri derecede düşkün olması, devlet idaresinde dikkate değer görevler üstlenmesi, Aristoteles düşüncesi ile tanışması, aklî ve naklî ilimleri ortaya koyduğu tevil yöntemi ile senteze çalışmış olmasıdır. Karışık bir siyasi yapının olduğu dönemde önemli devlet görevlerinde bulunmuş olması, onun teorik düşüncelerini, ahlak ve siyaset açısından pratiğe dönüştürmeye çalışmaya imkan sunmuştur. Bir filozofun yetişme şartlarını dikkate almak, toplumsal sorunlara ne şekilde çözümler üretmeye çalıştığını anlama noktasında önem arzeder. Bu açıdan önce İbn Rüşd'ün içinde yetiştiği aile ve toplumsal yapıyı ortaya koymaya çalışacak ardından onun Endülüs'ün içinde bulunduğu toplumsal yapıyı erdemli hale ulaştırmak adına sunduğu felsefî çözümleri ele alacağız. Filozofun bu çabasının bugün de anlamlı ve değerli olduğuna inanıyoruz.

1. İbn Rüşd'ün Ailesi ve Çevresi

Bir düşünce adamı, düşüncesini içinde bulunduğu şartların etkisiyle oluşturur. İbn Rüşd'ün yetiştiği ortamı, içinde bulunduğu imkânları, sosyal ve siyasal durumları dikkate alarak düşünce mirasını değerlendirmek gerekir. İbn Rüşd'ün adı, Ebu'l-Velid Muhammed ibn Ahmed ibn Muhammed ibn Ahmed ibn Ahmed İbn Rüşd el-Kurtubî el-Endelüsî şeklindedir. 520/1126 yılında Kurtuba'da hukukçu, ilim ve kültürel açıdan zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. *el-Cedd* olarak isimlendirilen dede İbn Rüşd, baş kadı olarak görev yapmış biridir (kadı el-kudât). Murabıtlar'ın iktidar olduğu dönemde Ali ibn Taşfîn döneminde 1118'de kadılık görevine başlamış, Kurtuba büyük cami imamı, şura üyesi gibi konumlarda bulunmuştur. Malikî fikhında otorite olup fetvalar vermiş,¹ *Mukaddemât* isimli önemli bir eser kaleme almıştır. Torunu filozof İbn Rüşd'ün doğumundan birkaç ay sonra 1126'da vefat etmiştir.

Babası Ebu'l-Kasım İbn Rüşd 1138'de Kurtuba kadısı olmuş, Kurtuba Camisi'nde dersler vermiş, fıkıh ve hadis alanında eserler bırakmıştır. Tefsir yazmış ve Nesaî'nin *Sünen*'ini şerh etmiş, 1167'de vefat etmiştir. *el-Hafid (torun)* olarak nitelenen filozof İbn Rüşd de Kurtuba'nın başkadısı olmuştur. Bu açıdan İbn Rüşd, aile yapısının da etkisiyle hukuk bilgisi noktasında ciddi birikime sahiptir. Bu da tabii olarak doğruyu yanlıştan ayırt etme melekesinin gelişimi adına mantikî düşünce açısından iyi bir çevrede yetiştiğine işaret eder. İlm-i hilâfî aile ortamında öğrendiğini hesaba katabiliriz.² Ayrıca İbn Rüşd'ün, dönemin medrese eğitiminden geçtiği dikkate alınırsa onun tutarlı, kanıta dayalı kıyasla düşünme melekesi kazanmış biri olduğu görülür. Yine onun Aristoteles araştırmaları esnasında doğa bilimleri konusuyula yakından ilgilenmiş olduğunu, matematik, felsefe, astronomi, fizik gibi alanlarda araştırmalar yapacak kadar yetkinleştiğini düşünebiliriz. Böylece filozof, doğu İslam dünyasındaki ilmî

¹ İzzet Tanju, *İbn Rüşd - Bir Erken Aydınım Yaşam Öyküsü* (İstanbul: Ötügen Yayınları, 2013), 18-19.

² Dominic Urvoay, "İbn Rüşd", *İslam Felsefesi: Tarih*, ed. Seyyid Hüseyin Nasr, Leaman, Oliver, (İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2007), 1: 389-390.

gelişmeler yanında Endülüs birikimi ve Aristoteles şahsında Eski Yunan birikimini tevarüs etmiştir. Kendisine *emirul-felâsife*, *sultânül-ukûl* ve *'l-efkâr* gibi sıfatların verilmiş olması bu hususla ilgilidir.³

İbn Rüşd'ün sıra dışı bir öğrenim gördüğü açıktır. Onun kaynakları arasında doğal olarak İmam Malik'in (ö. 795) *Muvatta*'sı vardır. Mezkûr eseri ezberlemiş, babasından hadis ve fıkıh tahsil etmiştir. Arapçanın önemli kaynaklarından Mütenebbi (ö. 915) ve Ebu Temmam'ın (ö. 846) eserlerine dayalı olarak *Nahive Dair Zorunlu Bilgiler (ez-Zaruri fi'n-nahv)* adlı Arapça gramer kitabı yazacak kadar dil bilgisi ve hitabet eğitimi almıştır.⁴ Bunun yanında Grek dünyasında başlayıp gelişen ve yedi özgür sanat denilen gramer, retorik, diyalektik, matematik (cebir, geometri), astronomi, tıp, müzik bilimlerinde de ilim tahsil etmiş ve bu konularda eserler ortaya koymuştur. Tıp bilgisini dönemin önde gelen hekimlerinden İbn Zuhr'dan (ö. 1162) aldığı hatırdadır. Mezkûr hekim, Ebu Bekir Zekeriya er-Razi'den (ö. 925) sonra uygulamalı tıp alanında en önde gelen isimdir.⁵ Dolayısıyla İbn Tufeyl'den (ö. 1185) sonra İbn Rüşd'ün saray hekimi olmasının böyle bir tahsille yakın ilgisi vardır.

Aynı şekilde İbn Rüşd'ü, Muvahhidî hükümdar Ebu Yakup Yusuf ibn Abdülmümin ile tanıştıran İbn Tufeyl'in, onun felsefi açıdan yetkinleştirmesinde önemli bir isim olduğunu ifade edebiliriz. Sözü edilen Muvahhidî hükümdarının entelektüel biri olduğu, seçkin bilim ve düşün insanları ile sarayında bir çevre edindiği, bu tür kişilere icabında yönetimle ilgili görevler verdiği bilinir. Nitekim genç İbn Rüşd'e verilen Aristoteles felsefesini araştırma görevi artık onun resmen felsefe yapması anlamına gelir. Böylece İbn Rüşd, Aristoteles'in eserlerinin anlaşılır kılınması görevi yanında İşbiliye kadılığı, ki daha sonra Kurtuba kadısı olacaktır, daha sonra saray tabipliği görevlerini üstlenmiştir.⁶ Böylece biz İbn Rüşd'ü, hekim, hâkim (kadı) ve hakîm olarak görürüz.

Dönemin Endülüs'ünde önce dini bilgi tedris edilir, daha sonra felsefeye geçiş yapılırdı.⁷ İbn Rüşd'ün hocaları arasında İbn Başkuval'dan söz edilir. Onun vasıtasıyla filozof, Gazzâlî'nin öğrencisi Ebu Bekir İbn Arabi'ye bağlanır. Kadı İyad, İbn Rüşd'ün hocaları arasındadır ki, bu kişi, Gazzâlî muhalifi Mâzeri'nin öğrencisidir. İbn Rüşd'ün rivayetten çok dirayete dayalı bilgiye önem veren bir kişilik olmasında sözü edilen aile yapısının ve hocalarının etkisi olduğu söylenebilir. Onu Muvahhidî iktidara yakın kılan hususiyetlerden biri de budur. Ebu Bekir İbn Arabi, her ne kadar Gazzâlî'yi övse de Tartuşi'yi takip etmiş biridir. Nitekim kendisi, “Gazzâlî, filozofların karnına girdi ve bir daha çıkamadı” demektedir. Bu açıdan İbn Rüşd'ün yaşadığı ortamda Murabıtlar ile Muvahhitler nezdinde Gazzâlî'nin bir tartışma konusu olduğu anlaşılır.⁸ Gazzâlî'nin, filozofları eleştirisi karşısında *Tehafütü Tehafütü 'l-felâsife*'nin kaleme alınış serüveninde bu ortamı ve İbn Rüşd'ün metodik düşüncesini dikkate almakta fayda vardır.

Öyle anlaşılıyor ki, İbn Bâcce (ö. 1138), İbn Rüşd'ün gıyaben hocasıdır. İbn Rüşd henüz onüç yaşlarında iken İbn Bâcce vefat etmiştir. Kendisi matematikçi, fizikçi ve mantıkçıdır. İbn Bâcce, (Gazzâlî karşısında) sufi deneyime mukabil insan aklı merkeze alan bir filozoftur.⁹ İbn

³ İbn Rüşd, *Felsefe-Din İlişkileri (Faslu'l-makâl, el-Keşf an minhâci'l-edille)*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), s. 14.

⁴ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydınım Yaşam Öyküsü-*, 25-26

⁵ Hüseyin Gazi Topdemir, *İbn Rüşd*, 2. Baskı (İstanbul: Say Yayınları, 2016), 45.

⁶ Topdemir, *İbn Rüşd*, 51.

⁷ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydınım Yaşam Öyküsü-*, 25.

⁸ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydınım Yaşam Öyküsü-*, 29-31.

⁹ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydınım Yaşam Öyküsü-*, 44.

Tufeyl, İbn Rüşd'ün tanıdığı önemli bir isimdir. Onun *Hayy bin Yakzan*'ı tasavvuf ile felsefeyi mezcetmeye çalışan bir içeriğe sahiptir. İbn Tufeyl, 1163-1184 arasında hüküm süren Ebu Yakup Yusuf'un özel hekimi ve danışmanıdır.¹⁰ İbn Rüşd'e eski çağ bilgeliğini anlatan İbn Harun, sultanın İşbiliye'de hekimi idi. Meşhur hekim İbn Zuhr da sultanın çevresindeki isimdir. İbn Rüşd'ün tıp okuduğu hocası Valensiya'lı Ebu Mervan b. Curiyul, İbn Vâfid'in talebesidir ki, bu kişi Endülüs'te bitkileri inceleyen, orada bilimsel gelişmelere önyak olan biridir. Tıp alanında kuramsal bilgi ve uygulama bilgisi İbn Rüşd'ün hocalarında görülen önemli bir meziyettir. Aynı durum İbn Zuhr'da da var ki, böylece deney ve gözlem metodu, gerek içinde bulunduğu ortam gerekse aldığı tahsil ile İbn Rüşd düşüncesinde metodik olarak önemli bir husus olmuştur.¹¹

2. Endülüs ve Kültürel Ortam

İbn Rüşd'ün yaşadığı dönemde Kurtuba, tarihinin en parlak dönemindeydi. Seçkin bilim insanlarının bulunduğu, farklı düşüncelerin tartışılma imkanı bulunduğu, akli ve nakli ilimlerin, yenilikçi düşüncelerin yer aldığı bir şehirdi. Orada kitaba, bilim adamına, düşünceye saygı dikkate değerdi. Buradaki siyaset ve ilim alanında Benu Hamid'in ve Benû Rüşd ailelerinin ayrı bir yeri vardı. Demek ki, siyaset ve hukukun bu denli önemli hale gelmesinde, Kurtuba'nın ayrıcalıklı yer edinmesinde bu iki ailenin dikkate değer meziyetlerinden söz edilebilir. Nitekim İbn Zuhr, "İşbiliye'de bir bilgin ölürse kitapları satılmak üzere Kurtuba'ya, eğer Kurtuba'da bir müzisyen ölürse müzik aletleri İşbiliye'ye gönderilir" sözü Kurtuba'nın ilim ve düşünce alanındaki yerine işaret eder. İbn Rüşd ilim merkezi Kurtuba'da yetişmiştir. Onun döneminde İşbiliye eğlence, Kurtuba ise ilim merkezi olarak hafızalarda yer etmiştir.¹²

Böyle bir ortamın oluşmasında dönemin idarecilerinin etkisi vardır. Nitekim İbn Rüşd'ün hamisi Ebu Yakup Yusuf, dönemin az sayıda felsefe düşkünü yöneticilerinden biri olup İbn Rüşd'ü hem 'dost' olarak kabul etmiş hem de resmi felsefe yapma imkânını ona sunmuştur. Kaldı ki, onun İbn Rüşd ile ilk tanışmasında genç düşünür sorduğu âlemin kıdemi ile ilgili sorular bile kendisi bir yönetici olduğu halde zihninin ne tür konularla da ilgilendiğine işaret eder. Burada İbn Rüşd'den beklenen şeyler, hem devlet yöneticisi ile muhtelif konuların teati edilmesinde düşüncelerinden istifade edilmesi hem de Endülüs'teki iç karışıklıkların önlenmesi ve siyasi birliğin sağlanmasına katkı sunmasıdır.¹³

Endülüs'te ulu camiler bir tür medrese fonksiyonu ifa etmiştir. Endülüs'te okur yazarlık oranının, özellikle şehirlerde, diğer bütün Hristiyan ülkelerinkinden ileri seviyede olduğu Reinhart Dozy ve İspanyol araştırmacı G. Gozalbes Busto'nun dile getirdiği bir husustur. Avrupa'nın hiçbir ülkesi onlar seviyesinde değildi. Endülüs medeniyeti için 'kitap medeniyeti' de denir. Endülüslü Müslümanlar, 'kaba ve kültürsüz' damgası yememek için evinde kitaplar temin ederdi. Bunda Endülüs'ün II. Hakem gibi bazı hükümdarlarının da etkisi vardır.¹⁴

Kurtuba, Bağdat'tan sonra dünyanın en gelişmiş şehirlerinden sayılmaktaydı. Emevi Devleti zamanında (756-1031) Kurtuba'da ikiyüz cami, lise seviyesinde seksenden fazla mektep, altıyüz han, ikiyüz bin hane, bir milyondan fazla nüfus vardı. Rızaeddin bin

¹⁰ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 51.

¹¹ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 43; Rızaeddin bin Fahreddin, *İslâm Feylesofu İbn Rüşd*, haz. Remzi Demir-Ali Utku, (Konya: Çizgi Yayınları, 2015), 61.

¹² Topdemir, *İbn Rüşd*, 47.

¹³ Ali Bardakoğlu, "İbn Rüşd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20: 255.

¹⁴ Mehmet Özdemir, *Endülüs*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2017), 236-237, 246-247.

Fahreddin'in verdiği bilgiye göre, III. Abdurrahman devrinde Kurtuba âlimlerin toplandığı bir merkez konumunda idi. Burada din, dil, matematik, tarih, coğrafya, tıp, astronomi, felsefe, sanat hasılı bütün ilimler tahsil edilirdi. Avrupa'nın önde gelen ilim yolcuları buraya gelir ve özellikle Kurtuba'dan diploma alıp ülkelerine dönerlerdi. Orada ilim ve sanat o kadar gelişmişti ki, her bir zengin evinde binlerce cilt kitap bulunurdu.¹⁵

3. Endülüs ve Siyasi Ortam

Endülüs 711-755 yılları arasında Emevi Devleti'ne bağlı valilerce yönetilmiş, 756-1031 arasında Endülüs Emevi Devleti şeklinde var olmuştur. 1031-1090 arası ise Endülüs'te dağınık bir yönetim biçimi görülür ki, bu durum kuzeydeki Hristiyan devletleri cesaretlendirmiştir.¹⁶ Kuzeyde Leon, Kastilya ve Aragon krallığı, Katalon kontluğu bunların başında gelir. Mezkûr dönemde Endülüs'te *mülûküt-tavaif* denilen yerel yöneticilerin sayısı altmışı bulur. Bu dönemde Endülüs'te siyasi ve kültürel açılardan rekabet yaşanmış bu da pek çok tarihi eserin ortaya çıkmasına imkân sağlamıştır. Ancak bu dönem, yöneticilerin birbirlerine karşı hem kılıç kullandığı hem de her birinin kültürel çalışmalara ağırlık verdikleri bir dönemdir. Bu durum, Endülüs yönetiminin önce Murabıtlar (Mülessimîn/Peçeliler) sonra da Muvahhidiler'in eline geçmesini beraberinde getirmiştir. Murabıtlar ve Muvahhidiler, Endülüs'ü, Hristiyanların yeniden ele geçirmesini (reconquista) engellemek için buraya Kuzey Afrika'dan gelmiş birer dini ve siyasi hareketlerdir.¹⁷

Kuzey Afrika'dan Endülüs'e yardıma ilk gelenler Murabıtlar (1056-1147) olmuş ve iktidarda bulunmaları yaklaşık altmış yıl kadar sürmüştür. İlk yirmibeş yılı huzurlu daha sonrası ise iç karışıklıklar şeklindedir. Murabıtlar'ın başında Yusuf b. Taşfin vardır. Murabit hareketi aslında dini bir cihat hareketidir. Onlar, Endülüslülerin yardım çağrısına kulak vermiş, mağdurların desteğini sağlamış ve Endülüs'e geçmiş, 1086'da Kastilya kralı VI. Alfonso'yu yenilgiye uğratmışlardır. Ne var ki, Endülüslüler bir zamanlar kurtarıcı olarak gördükleri Murabıtlar'ı, 1133'te adeta isyancı olarak görmüş ve bu da yeni bir dini hareket olan mağrip kökenli Muvahhitler'i ortaya çıkarmıştır.¹⁸

Muvahhitler aynı amaçla güneyden gelmişlerdir. Bu hareketin başındaki İbn Tumert, itikadda daha çok Eş'arî, imamet konusunda Şia, fıkıh usulünde İbn Hazm'ın etkisinde eklektik bir din anlayışı geliştirmiştir. Temel ilkeleri; tevhid inancı başta olmak üzere iyiliği emr kötülüğü nehy, menâkiri yasaklama şeklindedir. İbn Tumert, 1121'de mehdiliğini ilan etmiş, takipçilerini onlular, elliler, yetmişler şeklinde meclislere ayırmış, kendilerini 'tevhid ehli' (muvahhitler) diye isimlendirmişlerdir. Murabıtlar, Hristiyanlara karşı savaşırken Muvahhitler, Murabıtlar hakkında mücessime, mürted, müşrik, kafir, münafık, hevâ ehli gibi ithamlarda bulunmuşlar ve 1147'lerde Endülüs'e geçmişlerdir.¹⁹

İbn Tumert önderliğindeki Muvahhitler, Murabıtları dini yanlış anlamakla ve siyasi yanlışlıklar içinde bulunmakla eleştirmiş, Endülüs'ün rüşvet, baskı, eğlenceye boğulduğu iddiasında bulunmuşlardır. Fıkıh alanında ictihadı önemsemişlerdir. Nitekim kendisi "Tevhid

¹⁵ Rızaeddin bin Fahreddin, *İslâm Feylesofu İbn Rüşd*, 59-60.

¹⁶ Özdemir, *Endülüs*, 109-111. Haçlıların İslam dünyasına haçlı seferleri başlatma tarihi 1096'dır. Avrupa'nın güney kısmı ve doğu İslam dünyasına aynı anda haçlı seferlerinin başlatılması dikkat çekicidir.

¹⁷ Özdemir, *Endülüs*, 109-111.

¹⁸ Özdemir, *Endülüs*, 124-125, 129-130.

¹⁹ Arif Aytakin, "İbn Tümert", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: 425-426; Özdemir, *Endülüs*, 132-133.

yöntemi, akıldır” diyerek Tanrı’nın akılla, aklî çıkarımlarla bulunması gerektiğini belirtir. Böylece o, akılcı bakış açısıyla Mutezile’ye yaklaşır. İbn Rüşd’ün, hayatı boyunca Muvahhidî hükümetlere yakın durduğu bilirse filozofun akli önemseyen tavrı daha iyi anlaşılmış olur. Gazzâlî her ne kadar akıl-vahiy konusunda orta yolcu bir tavır sergilese bile onun bilgi teorisinde kalbî bilgiyi önemseddiği ve tasavvufta karar kıldığı bilinmektedir. Bu açıdan İbn Rüşd’ün, Aristoteles’ten hareketle akli önemsemesi dönemin siyasi eğilimi ile de ilintili olsa gerektir.²⁰

Muvahhitler’in gelişi ile birlikte Endülüs’te fikri hayatta bir canlılık oluşmuştur. İbn Tufeyl ve İbn Rüşd bu dönemin düşünürleridir. Hükümdarın kendisi de felsefeye ilgi duymaktadır. O dönemde Endülüs, Portekiz-Leon, Kastilya-Aragon krallıkları tarafından kuşatılmış halde idi. İşte İbn Rüşd’ün felsefe ile geçen hayatı Ebu Yakup Yusuf (1163-84) ile Ebu Yusuf Yakup (1184-1199) dönemlerine özgüdür.²¹ Demek ki, İbn Rüşd’ün bir düşünce insanı olarak etkin şekilde yer aldığı dönem Muvahhitler dönemidir.²²

İbn Rüşd’ün gençlik yılları Murabıtlar’ın yenilgileriyle doludur. Onlar hem Hristiyanlar’a hem de iç ayaklanmalara karşı başarısızdılar. Buna karşı gelişen güç, Muvahhitler olmuştur. Murabıtlar ile Muvahhitler konusunda, dede ile torun İbn Rüşd’ü farklı taraflarda görürüz. İbn Rüşd’ün yaşadığı dönemde çeşitli iç ayaklanmalar (ki buna fitne denilirmiş), Endülüslüler ve mağripliler (Kuzey Afrika kökenli Murabıtlar ve Muvahhitler), Müslüman ve Hristiyan anlaşmazlıklarının ve kavgalarının olduğu bir ortam vardır. Bu ortamın, filozofu akılcı bir çözüm üretme ihtiyacına sevketmiş olduğunu düşünebiliriz. Aristoteles mantığı ve felsefesi, din-bilim (başka bir bakış açısıyla rivayet-dirayet) anlaşmazlığına çözüm bulma çabası bununla ilgili olsa gerektir. Oldukça farklı gruplara ayrılmış Endülüs Müslümanlarının fikrî ve siyasi açıdan birliğe kavuşturulması düşüncesini de buna ilave edebiliriz. *Tavâif-i mülûk* denilen pek çok küçük beylik yapılanması ve bunların her birinin gücünü diğeri üzerinde kullanmaya kalkışması, İslam âlimlerinin Endülüs’ü terk edip mağribe yerleşmeye çalışması bu açıdan dikkate değerdir.²³

İbn Rüşd’ün bir önceki dönem yöneticileri Murabıtlar’ı eleştirme gerekçesi bu açıdan önemlidir: “Onlar önce yasalara dayalı kuruluşu takip ediyordu. Sonra işin içine para girdi, sonra da haz düşkünlüğü. Murabıtlar böylece yıkılıp gitti. Ona karşı çıkan Muvahhitler ise yasalara dayalı bir yönetime benziyordu.” Demek ki, İbn Rüşd, Murabıtlar’ı despotik yönetim biçimi olarak görmekteydi.²⁴ Bu açıdan inanç/akait birliği ve Aristotelesçi metotla bir bilim anlayışının yerleşmesi önemlidir. İbn Rüşd’ün, Gazzâlî’yi cedel metodunu uyguluyor olmakla eleştirisi bu açıdan anlamlıdır. Çünkü cedelî metotla ortaya konulan ilim anlayışı, İslam toplumunu, yetkin bilgiye ve metoda sahip olmaktan uzaklaştırıp farklı gruplara bölerek kendi iç dinamiğini boşa harcaması anlamına gelir. Filozofa göre sadece siyasi değil itikadi olarak da Eş’arilik’in ortaya koyduğu anlayış, hatabî (retorik) seviyeyi temsil eden halkın durumuna uygun değildir.

²⁰ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 31-33.

²¹ Özdemir, *Endülüs*, 134-135.

²² Karlığa, Bekir, “İbn Rüşd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: 269.

²³ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 27.

²⁴ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fi’s-siyâse*, 187; Erwin I. J. Rosenthal, *Ortaçağ’da İslam Siyaset Düşüncesi*, çev. Ali Çaksu, (İstanbul: İz Yayınları, 1996), 282-283.

4. İbn Rüşd ve Siyaset

Yukarıda işaret edildiği üzere İbn Rüşd, gündelik hayatın içinde biri olarak toplumsal sorunlara çözüm arayışı içindedir. Bu arayış teorik açıdan akıl ve nakil tartışmalarının bir çözüme kavuşturulması, pratik açıdan ise muhtelif mezheplere ve gruplara bölünmüş toplum yapısını düzeltmek şeklindedir. Kendisi hem dini hem de aklî bilgi konusunda donanımlı bir düşünürdür. Ne var ki, Kurtuba’da İbn Rüşd’ün içinde bulunduğu konum ve felsefe düşkünü hükümdarın ‘dost’u olması, doğal olarak bazı zâhir (fıkıh) ulemasının harekete geçmesine sebep olmuştur. Onu zındık ve kafir olmakla itham etmişlerdir.²⁵ İddiaya göre İbn Rüşd, Ad Kavmi’nin olup olmadığının bilinemeyeceğini dile getiren biridir. Eski Yunan mitolojisinde Venüs’ün bir tanrı olduğu şeklindeki Yunanca bir metin çevirisinin onun kitapları arasında bulunması ve güya kendisinin sözü edilen inançta olması ayrı bir iddiadır. Hükümdar, Kurtuba Ulu Cami’de İbn Rüşd ve onu çekemeyen grubu dinlemiş, halk nezdinde oluşabilecek olumsuz havayı bertaraf etmek amacıyla İbn Rüşd ile birlikte pek çok âlimi Kurtuba’ya 73 km. uzakta bir Yahudi yerleşim yeri olan Lucena’ya (Ellisane, Elisame) mecburi ikamete tabi tutmuştur. Yine İbn Rüşd’ün oğlu ile birlikte namaza gittiği Kurtuba Ulu Cami’den zorla çıkarılıp kovulduğu, dövüldüğü ve kitaplarının yakıldığı ifade edilir. Böylece Endülüs’ün büyük filozofunun görevleri elinden alınmış, itibardan düşürülmüştür. Hükümdarın bu tavrında 1195 yılında Kastilya kralı VIII. Alfonso ile savaşın devam ettiği süreçte halkın memnuniyetsizliğini yatıştırma gibi siyasi gerekçeler ileri sürerler. Ne olursa olsun, neticede felsefe ve filozofa bakışın pek de iyi olmadığı, felsefenin İbn Rüşd sonrası orada bir daha o ölçüde parlamadığı görülür.²⁶ İbn Rüşd, “Bu şehirlerde hakiki bir filozof yetişirse onun durumu, yırtıcı hayvanlar arasındaki kişinin durumu gibidir!” ifadesiyle sözü edilen duruma işaret eder.²⁷

İbn Rüşd’ün siyaset ehli ile ilk tanışması, İbn Tufeyl’in onu, Sultan Ebu Yakup Yusuf ile tanıştırması ile gerçekleşmiştir. Ebu Yakup Yusuf ve ondan sonra yerine gelen Ebu Yusuf Mansurillah, İbn Rüşd’e değer vermiş, ilmin kıymetini bilen ve felsefeye meraklı olan yöneticiler olmuşlardır. İbn Rüşd, Murabıtlar tarafında yer alan ulemaya karşı, yönetilen halk sınıfı ile gerçek bilgi ehlinin (burhan ehli) birlik oluşturma sürecinde etkin rol almıştır. Dedesi ve babası Murabıtlar’a hizmet ederken, filozof İbn Rüşd dini yenilenmeye alanında akılcı bir tavır takınan Muvahhitler’den yana tavır almıştır.²⁸

Bu noktada Gazzâlî karşısında İbn Rüşd’ü tavrı dikkat çekicidir. Endülüs filozofu, Gazzâlî’nin düşünceleri karşısında iki yönlü bir tutum sergilemiştir. Birincisi; Eş’arî düşünür Gazzâlî’nin, toplumsal yapıyı birleştirici tutumunun geçersiz olduğunun altını çizmiştir. Gerekçesi ise Gazzâlî’nin düşüncede kesinliği sağlayan bir yöntem uygulamamış olmasıdır. Aslında İbn Rüşd, fıkıh açısından Gazzâlî’yi önemser. Gazali’nin *Mustasfa*’sından hareketle *Muhtasar*’ı (*Muhtasaru Kitabi’l-Mustasfa li’l-Gazzâlî*) kaleme alır. Burada dikkat çeken şey,

²⁵ İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, çev. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergah Yayınları, 1985), 15. İbn Rüşd, Yakup Mansurillah ile oldukça dostane biçimde olunca, teşrifat ehli tarafından uyarıldığında, “Padişahların birçok bendeleri olduğu halde dostları olmaz. Bu durum onlar bir mahrumiyettir. Ben kendimi böyle görmek istemiyorum. Sizler benim bendelerimsiniz, İbn Rüşd ise dostumdur” diye cevap verdiği belirtilir. Bkz. Rızaeddin bin Fahreddin, *İslâm Feylesofu İbn Rüşd*, 63.

²⁶ Mehmet Azimli, “İbni Rüşd Çağında Endülüs”, *-Doğu-Batı İlişkinin Entelektüel Boyutu İbn Rüşd’ü Yeniden Düşünmek- İbn Rüşd*, (Sivas: Asitan Yayınları, 2009), 1: 85-86.

²⁷ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase –Muhtasaru Kitâbi’s-Siyâseti li-Eflâtûn-*, Nşr. M. Abid el-Câbirî, (Beyrut: Merkezü Dirasâtî’l-Vahdeti’l-Arabiyye, 1998), 141; İbn Rüşd’ün ‘safsatacılar’, ‘vahşiler’ diye niteledikleri muhtemelen dönemin Muvahhit idarecileri ve bazı fikiçiler olsa gerek. Bkz. İbn Rüşd, *Siyasete Dair Temel Bilgiler*, çev. Muharrem Hilmi Özev, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2018), 132, 1 nolu dipnot.

²⁸ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 34, 45.

İbn Rüşd'ün bilimsel ve felsefi bakışının kendini göstermesidir. Filozofun kıyasa ayrı bir önem atfettiğini biliyoruz. Demek ki, İbn Rüşd, fıkhıta Gazzâlî'yi önemserken kelimada onu tasvip etmez. Onun için İbn Rüşd'ün, bilgide kesinliğe ulaşabilmek amacıyla Muvahhidî iktidarı desteklemesi ve Aristoculuğu incelemesi anlamlıdır.²⁹

İbn Rüşd öncesi Endülüs filozofu İbn Bâcce'de toplumsal yapı, düşünce biçimine ve bunun kişilere sağladığı mutluluk (saadet) durumuna göre sueda (mutlular), nüzzar, cumhur şeklinde üçe ayrılmıştır. Bu bakış açısına göre, bir üçgeni piramit şeklinde tasarlırsak o piramidin en uç kısmında filozoflar (mutlular) yer alır.³⁰ Bunlar toplumun diğer katmanlarına yol gösteren, hakiki bilgi ve yaşamı onlara anlatan, öğreten, gündemi belirleyen kesimdir. Buna göre bir toplumun iyiye veya kötüye evrilmesi, neticede en üst sınıfın durumuna bağlıdır. Bu durum İbn Rüşd'de, İbn Bâcce'ye benzer şekilde, burhan-cedel-hatabe şeklinde kendini gösterir. Nasıl ki, Eflatun düşüncesinde hikmete ulaşmış filozoflar, devlet yönetiminde en üst mertebede, diğerleri sırayla asker ve yönetilen halk sınıfı şeklinde kategorize edilmişse, benzer durum insanların doğru bilgiye ulaşması ölçüsünde İbn Rüşd düşüncesinde de vardır.³¹

İbn Rüşd felsefe yapma adına siyasi makamın kendisine tevdi ettiği ciddi bir sorumluluk üstlenmiştir. Demek ki, kendisi siyasetin fiilen içindedir. Siyaset, aynı zamanda teorinin pratize edildiği alandır. Siyaset konumdaki kişi karar verirken, mümkün mertebe rasyonel olmak durumundadır. Yönetici olarak işbaşında bulunmak kişiyi, tecrübe ve öngörü sahibi kılmada önem arzeder. İbn Rüşd'ün gerek bilgi felsefesinde gerek din-felsefe uzlaşısı düşüncesinde ve gerekse toplumsal uzlaşma adına siyasete bakışında sözü edilen rasyonelitesi görmek mümkündür. Kıyasta *burhan* ve dini anlamada *itibar* kavramları bu açıdan dikkate değerdir.

Bu durum bize, filozofun doğru bilgiyi önemsemesi konusunda titiz bir tavır sergilediğini gösterir. Onun için asıl olan şey şudur: "Gerçek bilgi (el-ilmü'l-hak), Allah Teala'yı ve diğer varolanları, olduğu hal üzere bilmektir. Özellikle (varolanların) değerlilerini, ahiret mutluluğunu ve mutsuzluğunu bilmektir (marifetü's-saâdeti'l-uhreviyyeti ve ş-şekâi'l-uhreviyyeti). Gerçek amel (el-amelü'l-hak) ise, mutluluğu sağlayan fiilleri işlemek, mutsuzluğu getiren fiillerden kaçınmaktır."³² Bu bakış açısıyla İbn Rüşd'ün nihai amacı, bu dünya ve ahiret hayatında kişinin hakiki bilgiye ve saadete (mutluluk) nasıl ulaşabileceği meselesidir. Toplumun bu seviyeyi yakalayabilmesi için filozof, Fârâbî düşüncesinde görüldüğü üzere,³³ nazari erdemler, sanatlar, ahlaki erdemler, iradi fiiller şeklinde erdemlerden söz eder ki, bunların başında gelen nazari erdemlere sahip olmak diğerlerinden daha önemlidir.³⁴ Fakat nihai planda İbn Rüşd'ün hedeflediği husus, ilm-i hakkın amel-i hak boyutunda kendini gösterdiği erdemli bilgi toplumunun oluşumudur. Bu da bilgide kesinliğe ulaşmayı sağlayan burhanî yöntem ve siyaset ile oluşabilen bir durumdur.

²⁹ Tanju, *İbn Rüşd -Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü-*, 31, 35, 36, 54- 55.

³⁰ İbn Bâcce, "İttisâlü'l-akl bi'l-İnsân", *Resâilü İbn Bâcce*, Nşr. Macid Fahri, 2. Baskı (Beyrut: Dârun-Nehâr, 1991), 167-168; Yaşar Aydın, *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 1997), 307-308.

³¹ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase -Muhtasarı Kitâbi's-Siyâseti li-Eflâtûn*, 136.

³² İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 100.

³³ Fârâbî, *Kitâbu Tahsili's-Saâde*, nşr. Cafer Ali Yasin, 2. Baskı, (Beyrut: Daru'l-Endelüs, 1981), 68-71.

³⁴ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase -Muhtasarı Kitâbi's-Siyâseti li-Eflâtûn*, 147-149.

4.1. Felsefe-Filozof ve Toplumsal Yapı

İbn Rüşd, Aristoteles'e minnet duygusu besler. Zira ona göre hiçbir çağda hiç kimse onun seviyesine erişememiştir. Fıkıhta Gazzâlî'yi önemseyen İbn Rüşd olgunluk dönemi eseri olan *Bidayetül-müctehid*'de ona hiç değinmez. İbn Rüşd'e göre Gazzâlî, bir kalamcıdır. Cedeli bir metoda sahip kalam bilimi, doğası gereği bir takım çelişkiler barındırır. İslam toplumunun mezheplere ayrışması bununla ilgilidir.³⁵ İbn Rüşd bu açıdan Eş'arilerin tanrı kanıtlamalarının ne dinde ne de sıradan insanlar nezdinde kabul görmeyeceğini beyan eder.³⁶ İbn Rüşd, *el-Keşf*'te haşviye, Eş'ariye, tasavvufiye, Mutezile'yi yöntem açısından eleştirir. Bunların hiçbirinin (ki, Mutezile'nin kitapları bize ulaşmadı, herhalde onlar da Eş'ariye gibidir, diyor) burhanî yöntemi uygulamadığını, mezkûr yöntemin ancak hikmete (felsefe) ait olduğunu belirtir. Onun için gerçek bilgelik felsefedir. Anılan akımları yanlış teviller, yetersiz yöntemler kullanmaları itibarıyla insanları yanlış yollara saptırdıkları için eleştirir.³⁷ Bu da İslam dünyasının muhtelif mezhepler arenasına döndüğü ve insanların kafalarının karışıklığa uğradığı anlamına gelir.³⁸

İslam dünyası gerek Endülüs'te gerek doğu İslam dünyasında muhtelif mezheplere ayrışarak siyasi ve diğer güçlerini kaybetmişler, birbirleri ile kavgalı hale gelmişlerdir. Felsefe ile uğraşanları tekfir edenler de vardır. Bu kargaşayı gidermenin yolu, felsefeyi, özellikle felsefi metodu ve dini verileri doğru anlamaktır. Filozofun bu noktada başvurduğu kavramlardan biri tevil olacaktır. Tevil kelimesi bir şeyi aslına, kendisinden murat edilen gayeye döndürülmesi demektir. Bir kelimenin konuluş sebebinin zahirini, ihtiyaç duyulan batınına çevirmek, tefsir etmektir.³⁹ Tevil konusu İbn Rüşd'den önce de tartışmaya açılmıştır. Ebu'l Hasan el-Eş'ari, *İstihşânul-havz fi ilmi'l-keîâm*'da dini konuların açıklanmasında aklın yeri olduğuna değinmiştir.

Kindî'ye göre filozofun amacı nazari olarak hakikati bulmak, pratik olarak bulduğu hakikati yaşamaktır. Felsefe ise bu konuda hakikata ulaştırıcı bir araçtır.⁴⁰ Felsefe ve din, hakikatin bilgisini verir. Bu açıdan felsefeyi reddedenler hakikati araştırmayı da reddetmiş olur. İbn Rüşd ise bu konuda itibar ve nazar kavramlarına önem verir. İtibar kavramı olgusal ve mantıksal irdeleme sonucu elde edilen kesin kanıta dayalı bilgi demektir.⁴¹ Şeriatın öngördüğü değerlendirme mantıkta 'burhan' olarak anılır. Demek ki şeriat, ilim ehlinde Allah'ı ve bütün varolanları burhana dayalı bilmeleri ister. Bu da önce kıyasın, burhanın türlerinin ve şartlarının bilinmesini gerektirir.⁴²

³⁵ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 111.

³⁶ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 111.

³⁷ İbn Rüşd, *el-Keşf an menâhici'l-edille fi akaidil-mille*, nşr. Muhammet Abid el-Cabiri, (Beyrut: Merkezi Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998), 101-118.

³⁸ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 110-111.

³⁹ Ragıb el-İsfahanî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, nşr. Muhammed Halil Aytânî, (Beyrut: Dârul-Marife, 2007), 40; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, 3. Baskı, nşr. Emin Muhammed Abdülvahhab-Muhammed Sadık el-Ubeydî, (Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-Arabî, 1999), 1: 264-265.

⁴⁰ Kindî, *Felsefi Risaleler*, nşr. Mahmut Kaya, 3. Baskı, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 37.

⁴¹ Bkz. İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 71; Haşr 59/3; A'raf 7/184 ve Gaşiyeh 88/17. "İtibâr" kavramı hem spekülâtif hem teoriyayı kapsayacak şekilde deney, gözlem, duyular aracılığı ile olguların ve aklın ışığında bir meseleyi ayrıntılı inceleyip kesin sonuca ulaşmak anlamına gelir. Nitekim İbn Heysem'in *Kitabul-Menâzur*'ının Latince çevirisinde bu kavram, experimentare, experimentum olarak çevrilmiştir. Demek ki, deneysel yöntem için kullanılan bir kavramdır. Bkz. Topdemir, *İbn Rüşd*, 123-124.

⁴² Bekir Karlığa, *Batı'yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2014), 92-93; Mustafa Yıldız, *Endülüs'te Felsefe Din ve Siyaset İlişkisi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 201-203.

Gerçekte tevil, sufilerin, Batnilerin, icabında fıkıhçıların da başvurduğu bir yöntemdir. Burada İbn Rüşd'ün 'burhan ehli' dediği filozofların yapması gereken şey, tıpkı fakihlerin yaptığı (ictihad) gibi kıyasa başvurup yanlış anlaşılan dini metinleri sağlıklı bir çözüme kavuşturmadır. Şu halde filozof (veya burhan ehli) teville başvurup kimi müteşabih ayetleri doğru şekilde yorumlamalı ve bu yorumları sadece ehli ile paylaşmalıdır. Gazzâlî'nin yanlışla düştüğü nokta sadece Eş'arilerin cedelci metodu değil aynı zamanda bu yanlış yorumlarını sıradan kişilerle de paylaşarak İslam toplumunun muhtelif mezheplere ayrılmasına sebebiyet vermiş olmasıdır.⁴³

Kıyas, fukaha, kelamcı ve filozoflar tarafından kullanılan bir yöntemdir. Formu ile maddesi örtüşen bir kıyasa burhan denir. Burhan, sebeplere dair bilgi verir. Burhana göre daha aşağı mertebede güvenilir bilgi veren cedel ise öncülleri meşhur kıyas demektir. Onun için İbn Rüşd'ün eserlerinde metodoloji (menhec) önemli bir yer teşkil eder.⁴⁴ Bu konuda ortaya koyduğu ilke dikkat çekicidir: Dini meseleler dini çerçevede, felsefi olanlar da felsefi çerçevede ele alınıp okunmalı ve yorumlanmalıdır.⁴⁵ Akıl yani felsefe, burhanı kullanır. Din ise akıl, hayal, hisse hitap eder. Demek ki, din, burhan, cedel, hitabeti aynı anda kullanır. Burhan kesin bilgi iken cedel zannî, hatabî, hayalî bilgi düzeyidir. Tevil, cedelî veya hatabî söylemi burhaniye çevirmektir. Tevil, dini söylemin bütünlüğü içinde öncüllerin sonuçlara, sonuçların öncüllere bağlanmasıdır ki, bir nevi ictihaddır. Şu kadar var ki, dinde Allah, peygamberler ve ahirete imanda teville gidilmemelidir. Zira akıl, bu konuda imkandan öteye geçemez.⁴⁶ Felsefe bu konuda hem bütüncül bir ilim anlayışının oluşabilmesi hem tutarlı bir kıyasın yapılabilmesi adına dinin vacip gördüğü aklî etkinliktir. Bu olmadan bir toplumun huzura kavuşması oldukça zordur.

İbn Rüşd'den önce bunu, İbn Bâcce, cumhur-nuzzâr-süedâ sınıflaması ile ortaya koymuştu. İbn Rüşd bu tasnifi, mantık üzerinden hatabe-cedel-burhan şeklinde okuyacak ve Nahl Suresi 6/125. ayeti bu bakış açısı ile değerlendirecektir. Nasıl ki, Eflatun, toplumu anatomik bir tasnifle akıl-istek-öfke yetileri üzerinden toplumu yöneticiler-askerler ve halk/üretici sınıf diye üçe ayırmış ve ona göre adaleti, hikmet-şecaat-iffet kavramları üzerinden tasnif etmişse bu durum, İbn Bâcce'de kişilerin bilgiye ulaşmadaki yetilerini kullanması durumuna uygun düşecek şekilde süedâ, nuzzâr ve cumhur şeklinde ortaya konulmuştur.⁴⁷ İbn Rüşd ise İbn Bâcce'ye benzer biçimde kişinin hakikate ulaşabilmesini bilgideki kesinlik üzerinden burhan, cedel ve hatabe şeklinde belirlemiştir. Burada önemli olan husus, her sınıfın kendi sınırlarını bilmesi ve kendi işi ile meşgul olmasıdır. Her bir tasnifte dikkat çekici nokta, teorik bilgide kesinlik derecesi ile mutluluk anlayışının birlikte telakki edilmesidir.

Onun için felsefe, bir toplumun bilgi toplumu haline gelmesinde, vahiy ise özellikle erdemli bir toplum olmasından olmazsa olmazdır. Akıl ve vahiy, madem ki aynı kaynaktan (Allah'tan) verilmiş birer nimettir, şu halde onların çatışması değil birlik içinde tutarlı şekilde

⁴³ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 97-98.

⁴⁴ İbn Rüşd'ün eserlerinde metodoloji (menhec) önemli bir yer tutar. Kendisi tıpta ve fıkıhta daha çok küllî konuları önemseme de Aristoteles'in eserlerinde onun kendisini nasıl anlattığına önem verir. Aristoteles'in temel ilkelerini bulmaya ve o ilkeler üzerinden onu okumaya çalışır. Aynı durum din ile felsefenin temel ilkelerini bulmaya çalışmasında da görülür. Karlığa, *Batı'yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, 88-89.

⁴⁵ Din ile felsefe arasındaki farklılık, onların dayandığı ilkeler ve yöntemlerle ilgilidir. Karlığa, *Batı'yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, 90.

⁴⁶ İbn Rüşd, *Faslu'l-makâl -Felsefe Din İlişkileri-*, 74.

⁴⁷ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- Cimcoz, M. Ali, 4. Baskı (İstanbul: Remzi Yayınları,1980), 102-105 (412b-415e); İbn Bâcce, "İttisâlü'l-akli bi'l-insan", *Resâilü İbn Bâcce* içinde, nşr. Macid Fahri, (Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1991), 167-168.

okunup inanç ve uygulama planına konulması gerekir. Çünkü felsefe, ‘varolan nesnelere düzen ve tertibini düşünüp kavramaktır’. Vahiy ise gerçek varlığın bilgisine bizi ulaştıran şeydir. Şu halde bunların çatışmasına değil her ikisinin iyi anlaşılmasına ihtiyaç vardır.⁴⁸

İbn Rüşd felsefe ve toplum bahsinde akli bilginin önemine ısrarla vurgu yapar. Özellikle metafizik bahsinde aklın belli bir sınırı olsa da fizik alanla burhana dayalı aklî bilgi önemlidir. Akıl, bilgiyi, varolanların sebep sebepli ilişkisi üzerinden kavrar. Onun için gerçek bilgi akıl ile elde edilen bilgidir. Bu noktada aklın geçersiz kılınması bir takım zan, tahmin, tahayyül gibi veriler üzerinden bilgi edinmesine götürür. İbn Rüşd açısından Fârâbî’nin, eğer ki toplum erdemsiz ise, erdemli insanın toplumun gidişatına katılmayıp feyiz yoluyla ittisale erişebileceği düşüncesi, İbn Bâcce’nin *Tedbîrül-mütevahhid*’deki yalnız insanın kendini yöneterek ittisale ulaşabileceği tezi, sufilerin riyazet ve tezkiye ile mistik bilgiye ulaşabileceği görüşü bize hakiki bilgiyi vermez. Aksine yapılması gereken şey, eğitim ve öğrenim (talim ve terbiye) ile teorik bilgileri elde etmektir. Bunun için de doğuştan bazı yeteneklere, iyi bir metoda, iyi bir öğreticiye, beden istek ve öfke yetilerinin akıl ile dengede tutulmasına ihtiyaç vardır. Bu da toplumdaki uzak durmayı değil aksine toplumla iç içe olmayı gerektirir. Çünkü toplumsal hayat bireyin yeteneklerini geliştirir.⁴⁹ İbn Rüşd’e göre insanî yetkinlikler (kemalat); nazari erdemler, sanatlar, ahlaki erdemler, iradi fiiller şeklinde dörde ayrılır. İnsanlığın son hedefi nazari erdemlere ulaşmaktır. İnsan medeni varlıktır. Toplumda yaşamak zorundadır. Başkalarının yardımı olmadan insani olgunluğa erişilemez. Bu açıdan devlet olmadan birey kendini gerçekleştiremez.⁵⁰

Eflatun’un *Devlet*’te dile getirdiği ve insanın akıl, öfke ve istek yetisiyle ilgili üç temel erdem hikmet-iffet-şecaat şeklindedir. Bunların birleşiminden adalet erdemi meydana gelir. Devlet yönetimi de böyledir. Yöneticiler, askerler, üretici/halk (zanaatkarlar, hizmetliler) sınıfı.⁵¹ Nasıl ki, akıl ve hikmet diğer erdemlerin başı ise hikmet sahibi yöneticiler de devleti idare ederse orada adalet ortaya çıkar ve erdemli toplum oluşur. Demek ki, yöneticiler hikmet ehli olur, devletin birimlerinde nazari güç hakim olursa devlet hikmetli devlet olur.⁵² Devlet idaresi (siyaset) sadece ahlak ile değil nefis (psikoloji) ile de ilgilidir. Devlet ile insan psikolojisi arasında benzerlikler vardır. Devletin ideal olması için hikmete dayanması gerekir. Bu da yönetilenler arasında erdemlerin yerleştirilmesini gerekli kılar. Bu noktada devlet ikna ve zorlama şeklinde iki çeşit yöntem kullanır. İkna daha çok cumhur/çoğunluk içindir ve bu konuda retorik-şii söylemi mühimdir. Seçkinler ve bilgelere için ise aklî istidlal (burhan) yöntemi geçerlidir. Demek ki, devlet, toplum idaresinde ikna ile başarı elde edemezse zorlama yoluna başvurulabilir. Zorlama, başvurulacak en son yöntemdir. Yoksa erdemli devlette zorlama yöntemi tasvip edilmez. Şu halde İbn Rüşd açısından toplumda erdemi esas kılmak için her iki yöntem uygulanabilir.⁵³

⁴⁸ Hüseyin Sarıoğlu, *İbn Rüşd Felsefesi*, (İstanbul: Klasik Yayınları, 2003), 135-136, 203; Mustafa Yıldız, *Endülüs’te Felsefe Din ve Siyaset İlişkisi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016), 203.

⁴⁹ Buna göre akli bilgide sebep sonuç ilişkisi iptal edilemez. Eş’arilerin görüşünü sunan Gazzâlî, bu konuda sebep ile sonuç arasındaki ilişkinin gerekliliğini kabul etmek yerine bunlar arasında doğrudan bir bağ olmadığını dile getirmiş. Böylece o, İbn Rüşd açısından, sofistlik bir kuşku içine düşmüştür. Halbuki alemde her fiilin bir faili vardır. Tıpkı Allah-âlem arasında olduğu gibi. Bkz. Karlığa, *Batı’yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, 100-103.

⁵⁰ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase –Muhtasarı Kitâbi’s-Siyâseti li-Eflâtûn-*, nşr. M. Abid el-Câbirî, (Beyrut: Merkezü Dirasâtî’l-Vahdeti’l-Arabiyye, 1998), 74, 147-150.

⁵¹ Eflatun, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyüboğlu- M. Ali Cimcoz, 4. Baskı (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 1980), 125, 129-130.

⁵² Karlığa, *Batı’yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, 131.

⁵³ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase*, 79-81; Karlığa, *Batı’yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*, 131-132.

Bu noktada İbn Rüşd, bilgi-erdem toplumu inşasında yöneticinin hikmete ulaşmış olmasını önemser. Çünkü erdemın ortaya çıkması bir şekilde bilgi ile ilgilidir. Ayrıca ortak değerlerin oluşumu da bilgi ekselidir. Siyasi açıdan şehrin erdemli oluşu, alınan kararların bilgiye dayalı olması ile ilgilidir. Devlet yöneticisi ise adil, cesur, ölçülü bir filozof olmalıdır.⁵⁴

Filozofun, erdemli devletin/toplumun oluşumunda kadınları da erkekler gibi okuyan, araştıran, iş sahibi kişiler olarak görmek istemesi onun bütüncül bakışıyla ilgili olsa gerektir. Bunda Eflatun düşüncesinin etkisinden söz edilebilir. Ancak dönemin Endülüs'ünde, yukarıda işaret edildiği üzere, eğitim ve kültür düzeyinin kadınlar için de geçerli olduğuna dair işaretler vardır. İbn Rüşd kadın ve erkeğin aynı türden olduğunu, türdeş tabiata sahip kişilerin devlet işlerini de görebileceği belirtir, fakat kadınların daha az meşakkatli işlerde çalışmasını öngörür.⁵⁵ İbn Rüşd erdemli devleti ve toplumu, hikmet, iyi anlayış, hayal gücü ve savaş yeteneğine sahip yöneticilerin başkanlık ettiği, halkın da adalet, iffet, ölçülü olmada erdeme ulaştığı bir siyasi organizasyon olarak görür.⁵⁶ Buna mukabil şeref peşinde koşan timokrazi (Medine kerrâma), zenginlik peşinde koşan oligarşi (Medine yesâr), demokrasi (Medine cemâiye), tiranlık peşinde koşanları (Medine galebe) erdemsiz yönetimler olarak resmeder. Yine de oligarşi bunlar içinde iyi olanıdır.⁵⁷

Sonuç

İbn Rüşd, Endülüs'te yaşamış, ortaya koyduğu düşünce mirası ile Doğu ve Batı'da kendinden söz ettiren önemli bir filozoftur. İçinde bulunduğu durum ve ortaya koyduğu bilgilerinden istifade ettiği kişiler, kendisinin filozofluk seviyesine ulaşmasında önem arzeder. İbn Rüşd, hem İslam birikimini tevarüs etmiş hem Aristoteles'i okuyup anlamış, böylece doğu ve batının birikimini imkan ölçüsünde kendinde cem etmiş biridir.

Endülüs'te gerek iç kargaşanın gerek dış saldırıların olduğu zorlu bir dönemin düşünürü olan İbn Rüşd, köklü bir ailenin ferdi olmasının avantajıyla, hem teorik hem pratik alanda ciddi çalışmalar ortaya koymuştur. Teorik alandaki çalışması Aristoteles düşüncesinin vuzûha kavuşturulması, dini ve aklî bilginin burhan metoduyla tevil edilerek uzlaştırılması iken pratik alandaki görevi, İslam dünyasında ortaya çıkan siyasi-dini-ahlakî kargaşanın ne şekilde çözüme ulaştırılabileceği üzerinedir. Kendisinden önceki Endülüs ve Doğu İslam dünyasının entellektüel birikimini ciddi şekilde tahlil eden filozofumuz, aklî veriler ile vahyî verilerin nasıl uzlaştırılabileceği üzerinde yoğun bir çabaya girişmiş ve bugün bile önemini koruyan çözüm önerilerine ulaşmıştır.

Buna göre akıl, kıyaslar yaparak bir takım bilgilere ulaşır. Kıyas, aklî ve dinî açıdan kaçınılmaz bir ödevdir. Kesin kanıta dayalı kıyasa (burhan) ulaşabilmek için mantık ilmini iyi bilmek, tabiatı deney gözleme dayalı olarak ciddi şekilde incelemek, sebepliliği göz önünde tutmak gerekir. Bunun için Aristoteles birikimi, fıkıh ilminin sunduğu imkanlar, toplumdaki

⁵⁴ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fi's-siyase*, sf. 116-117, 135; Topdemir, *İbn Rüşd*, 73, 75, 77, 79.

⁵⁵ İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase*, sf. 123-125.

⁵⁶ Erdemli şehirde tüm şehir halkı erdemli olmalı. Bu da ölçülü (yeme içme cinsel hayat vb.) ve adaletli olmayı gerektirir. İbn Rüşd, *ez-Zarurî fis-siyase*, 119-120.

⁵⁷ Buna göre İbn Rüşd, Hz. Peygamber ve dört halife devrini medine-i fazıla, hikmetle yönetilen devlet ve toplum; Muaviye devrini ise şan şerefi ön plana çıkaran timokrazi; Murabıtlar dönemini ise hazcı bir tiranlık olarak görmüştür. İbn Rüşd, *Felsefe Din İlişkileri*, çev. Süleyman Uludağ, 93-119; Cevdet Kılıç, *İslam Felsefesi Tarihi*, (Ankara: Nobel Yayınları, 2015), 192-196.

kişilerin bilgiye ulaşabilme konusunda burhanî-cedelî-hatabî yapısının dikkate alınması önem arzeder. Siyasi iktidar, aklı ve iknaî yöntemler (eğitim ve icbar) uygulayarak toplumu eğitme görevini üstlenir. İktidar, toplumsal yapının gerek doğru bilgiye (el-ilmü'l-hak) ve gerek erdemli yaşama (el-amelü'l-hak) ulaşabilmesi için çaba sarfeder. İşte tam bu noktada burhanî bilgi seviyesine ulaşmış filozof seviyesindeki kişilere, yukarıda dile getirilen hususlar açasından büyük görev düşer. İbn Rüşd'ün kendisine tevdi edilen vazifeyi imkan ölçüsünde yerine getirmeye çalıştığı açıktır.

İbn Rüşd içinde bulunduğu toplumun sorunlarına çözüm bulabilmek için hem felsefi hem dinî ilimleri tedris etmiş, bunlar arasında ihtilafli meseleleri çözmeye çalışmıştır. Çünkü siyasi açıdan toplumda adalete ulaşabilmenin yolu, inanç ve düşünce alanındaki ihtilafli konuları çözüme kavuşturılmaktan geçer. Bu da toplumda hikmete ulaşmış filozofların olmasını gerekli kılar. Endülüs filozofunun konuya dair bakışı, din ve felsefe arasında ihtilaf gibi görünen konuların tevîl yöntemi ile uzlaştırılması şeklindedir. Bunun topluma uygulanması ise burhanî-cedelî-hatabî şeklinde kişilerin bilgide kesinlik seviyesine göredir. Demek ki, toplumsal ihtilaflara sebebiyet veren konuların çözüme kavuşturulmasında filozoflar oldukça önemli bir konum arzederler.

Bir toplumun erdemli hale gelebilmesi, sadece düşünen ve yöneten sınıfın üstesinden gelebileceği bir mesele değildir. Zira konu, bir bütün olarak toplumu ilgilendirir. Onun için toplum içinde yer alan kadınlar dâhil herkesin mezkûr konuda çabası esastır. Toplum içinde kişinin bilgi seviyesi hangi aşamada bulunursa bulunsun her bir grup, saygı sevgi çerçevesinde diğerlerine karşı müsamahalı olmalı, her bir ilmî konu da kendi iç dinamikleri çerçevesinde tartışılmalıdır.

Kaynakça / References

- Aydınlı, Yaşar. *İbn Bâcce'nin İnsan Görüşü*. İstanbul: İfav Yayınları, 1997.
- Aytekin, Arif. "İbn Tûmert". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 425-427. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Bardakoğlu, Ali. "İbn Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20: 254-257. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Birgöl, M. Fatih. *İbn Rüşd'de Burhan*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Fârâbî. *Kitâbu Tahsîli's-Saâde*. nşr. Cafer Ali Yasin. 2. Baskı. Beyrut: Daru'l-Endelüs, 1981.
- İbn Bâcce. "İttisâlü'l-akli bi'l-insan", *Resâilü İbn Bâcce*. nşr. Macid Fahri. Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 1991.
- İbn Manzur. *Lisânu'l-Arab*. nşr. Emin Muhammed Abdülvahhab-Muhammed Sadık el-Ubeydî. 3. Baskı. Beyrut: Dâru İhyai't-turâsi'l-Arabî, 1999.
- İbn Rüşd. *el-Keş an menâhici'l-edille fi akaidil-mille*. nşr. Muhammed Abid el-Cabiri. Beyrut: Merkezu Dirasati'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998.
- İbn Rüşd. *ez-Zarurî fis-siyase –Muhtasarı Kitâbi's-Siyâseti li-Eflâtûn-*. nşr. M. Abid el-Câbirî. Beyrut: Merkezu Dirasâti'l-Vahdeti'l-Arabiyye, 1998.
- İbn Rüşd. *Faslu'l-makâl fi mâ beyneş şerîati ve'l-hikmeti mine'l-ittisâl*. çev. Bekir karlığa. İstanbul: İşaret Yayınları, 1992.
- İbn Rüşd. *Felsefe–Din İlişkileri (Faslu'l-makâl, el-Keş an minhâci'l-edille)*. çev. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergah Yayınları, 1985.
- İbn Rüşd. *Metafizik şerhi*. çev. Muhittin Macit. İstanbul: Litera Yayınları, 2004.

- İbn Rüşd. *Siyasete Dair Temel Bilgiler*. çev. Muharrem Hilmi Özev. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2018.
- Karlığa, Bekir. *Batı'yı Aydınlatan İslam Düşünürü İbn Rüşd*. İstanbul: Mahya Yayınları, 2014.
- Karlığa, Bekir. "İbn Rüşd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 288-292. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.
- Kılıç, Cevdet. *İslam Felsefesi Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları, 2015.
- Kindî. *Felsefi Risaleler*. nşr. Mahmut Kaya. 3. Baskı. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Nasr, Seyyid Hüseyin-Leaman, Oliver. "İbn Rüşd", *İslam Felsefesi Tarihi*. çev. Şamil Öçal, H. Tuncay Başoğlu. İstanbul: Açılım Kitap Yayınları, 2007.
- Özdemir, Mehmet. *Endülüs*. İstanbul: İsam Yayınları, 2017.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyüboğlu-M. Ali Cimcoz. 4. Basım. İstanbul: Remzi Yayınları, 1980.
- Ragıb el-İsfahanî. *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*. nşr. Muhammed Halil Aytânî. Beyrut: Dârul-Marife, 2007.
- Rızaeddin bin Fahreddin. *İslâm Feylesofu İbn Rüşd*. Haz. Remzi Demir-Ali Utku. Konya: Çizgi Yayınları, 2015.
- Rosenthal, Erwin I. J.. *Ortaçağ'da İslam Siyaset Düşüncesi*. çev. Ali Çaksu. İstanbul: İz Yayınları, 1996.
- Sarioğlu, Hüseyin. *İbn Rüşd Felsefesi*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2003.
- Tanju, İzzet. *İbn Rüşd – Bir Erken Aydının Yaşam Öyküsü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2013.
- Topdemir, Hüseyin Gazi. *İbn Rüşd*. 2. Basım. İstanbul: Say Yayınları, 2016.
- Yıldız, Mustafa. *Endülüs'te Felsefe Din ve Siyaset İlişkisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.